

Geertz után. Interszubjektív találkozások

Michael Jackson: *Minima Ethnographica. Intersubjectivity and the Anthropological Project*. Chicago–London: The University of Chicago Press, 1998. 242 p.

A kulturális antropológia „pozitivistá” szemléletét meghaladni szándékozó és az 1970-es években hódító útra induló „reflexív” irányzat az 1990-es évekre vesztett valamennyit a lendületéből. Eddigi próbálkozásai a tudomány absztrakt leírása és az átélt valóság közötti szakadék áthidalására azért nem voltak elegendőek – állítja Jackson –, mivel ugyanabba a csapdába esett, mint az általa bírált korábbi elméletek. Túlságosan nagy mértékben támaszkodott ugyanis olyan általános kategóriákra, mint „kultúra”, „társadalom”, melyek – bármennyire másképpen határozták is meg őket az elődökhöz képest – fényévnyi távolságra kerültek a hétköznapi eseményeitől, melyek értelmezésére alkalmazni igyekeztek őket.

Jackson ebben a – sorban a hatodik – könyvében tehát a kulturális/szociálintropológia klasszikus kérdéseit feszegeti: mennyire érthető számunkra mások viselkedése, hogyan írható le mindez ma egy társadalomtudomány nyelvén, és milyen szerepet játszik egy ilyen tudomány a 20. század végén.

Jackson válasza e kérdésekre több szempontból radikális: könyvének alap gondolata az az állítás, hogy az egyén viselkedése döntően a társadalmi relációi révén jön létre. Mindeközben Adorno *Minima Moralia*-stílusában – innen a könyv címe – tér vissza a társadalmi élet mindennapjaihoz, köti össze értelmezéseit közvetlen élményeivel és megfigyeléseivel.

Jackson 1940-ben született Új-Zélandon, majd hosszabb ideig élt Ausztráliában. Néhány éve átköltözött az Egyesült Államokba tanítani. Terepmunkáit Nyugat-Afrikában, Sierra Leonében (1970 és 1986 között), majd Ausztráliában (1989 és 1994 között) végezte.

Jackson *Minima Ethnographica* című könyve jellegzetesen visszatekintő kötet. Nem valamilyen újabb terepmunkájának eddig még publikálatlan eredményeit szeretné tálalni az olvasónak, hanem számos korábbi helyszíni kutatásának feldolgozása és közzététele után próbálja összesíteni az eddigi eredményeit. És itt rögtön egy paradoxonnal találja szemben magát a kutató. Ha megpróbáljuk általánosabb elméleti keretbe illeszteni néprajzi megfigyeléseinket, abban a pillanatban hirtelen távol kerülünk maguktól az eseményektől, a résztvevőktől, az élményektől. Egy teoretikus nyelv absztrakt és egyre önál-

lőbb életet élő fogalmaival kezdünk el játszani, és rövid időn belül úgy tekintünk ezekre, mintha megfelelénének maguknak az eseményeknek.

Jackson arra tesz kísérletet, hogy az általa választott elméleti modell, melyre mégis csak szüksége van, hogy egyáltalán értelmezni tudja a megfigyeléseit, minél közelebb maradjon a megfigyelt eseményekhez. Mindezt úgy éri el – és tulajdonképpen ez a radikális a nézetében –, hogy kiragad, kitüntet egy aspektust a társadalmi élet szövevényéből: az interszubjektív szociális viszonyokat, relációkat. Az interszubjektivitás Jacksonnál azokat a módokat tartalmazza, ahogyan a személyiség kibontakozik és működik a személyek közötti kapcsolatokban (16. p.). Jackson azt állítja tehát, hogy bármely tanult, kulturális viselkedés megértéséhez ezek figyelembevételére az elsődleges, a lényeg.

Jackson megközelítése egyszerre eredeti és provokatív. Nem használ formális vagy éppen kvantitatív elemzést, mivel túl fontosnak érzi a hétköznapi élményeket (melyek ezekből eltűnnek), de nem tartja követhetőnek az interpretatív értelmezéseket sem, mert ezek a dinamikus, egyéni cselekvések mellett siklanak el a kollektív és így túl absztrakt jelentések hangsúlyozásával. Jackson szerint az antropológusok hajlamosak analitikus fogalmaikat ontologizálni, ennek következtében pedig a megmagyarázandó esetek valódi okaiként képzelik el őket (153. p.).

Ami igazán szellemes és ügyes Jackson elméletében, az a kulturális viselkedéshez való közelítés megfelelő – a hasonló kérdésekre a legtöbb választ adó – *szintjének* a megtalálása. Arra mutat rá, hogy mind a szimbolikus, mind a kognitív antropológiai irányzatok komoly hiányosságokkal küzdenek. Mivel túlságosan elvonatkoztatnak a hétköznapi tapasztalatoktól, az egyik legegyszerűbbnek tűnő alapproblémát sem tudják kezelni: hogyan jöhet egyáltalán létre a gyakorlatban társadalmi interakció. Ennek magyarázatához ugyanis – állítja – nincs szükség az interakcióban részt vevők részéről valamilyen közös metanyelvet, közös vagy kölcsönös ismeretrendszert (kognitív nézet) vagy kulturális jelentéshálót (hermeneutikai irányzat) feltételezni. Úgy tűnik, hogy ennél fontosabb bizonyos, akár nyers szabályok, *modus operandi* alkalmazása. Sőt nem biztos, hogy bizonyos közös emberi vonások feltételezése, ismerete jobb alap az interakcióra, mint a radikális másság feltételezése (191. p.). Másokról alkotott ismereteink létrejötte iránti absztrakt kérdések helyett talán lényegesebb azzal a *ténnyel* kezdenünk valamit, hogy az emberek *kapcsolatba kerülnek* egymással, minden kulturális és nyelvi különbség dacára. (Kézenfekvőnek látszik első pillanatban erre a kérdésre is a közös kognitív struktúrára hivatkozó választ keresni: azért működik mindez, mert létezik például egy univerzális következtetési mechanizmus minden emberben. Ugyanakkor ez a kijelentés – bármennyire igaz – nem magyarázat. Elég, ha arra gondolunk, hogy tőlünk radikálisan eltérően gondolkodó lényekkel is képesek vagyunk szociális interakcióba lépni: mondjuk, bizonyos háziállatokkal.)

Jackson szemében a mindennapi események, a környezettel folytatott állandó tranzakciók során mindig létezik hely az egyéni, önálló kreatív cselekvésre, ahol mi, a cselekvők kontrolláljuk az eseményeket egy bizonyos szintig. Éppen ezért a cselekvések és a létrejövő kapcsolatok megértéséhez ugyanúgy nem elegendő, ha a cselekvő mentális tartalmát elemezzük, mint ha egy-egy közösség által elfogadott jelentésrendszerből indulunk ki. Jackson szerint ugyanis az emberi kapcsolatokban megnyilvánuló dinamika ezeknél jóval több. Nem már eleve meglévő normák, jelentések, hiedelmek, tudások szabják

meg a menetét vagy végeredményét, hanem az állandóan jelen lévő, működő interaktivitás: a testi gesztusok, a pillanatnyi ingerek, a kontroll-kiszolgáltatottság viszonya.

Jackson véleménye szerint bármennyire megmaradunk is az antropológiai kutatás közben a hétköznapi szintjén, az emberi viselkedés univerzalitásának – pontosabban a partikuláris tapasztalat és az ezt magyarázó univerzális elmélet – kérdése mégis megkerülhetetlen, ha komolyan vesszük a néprajz, antropológia tudomány voltát (15–16. p.). Ezt azonban a következő *egzisztenciális imperatívuszban* találja meg: minden embernek éreznie kell, hogy van mit mondania az életéről, van valamilyen mértékű lehetősége a választásra, döntésre, a körülmények végessége, korlátozottsága ellenére (206. p.). Bár mindez lefordítható egy kisebb vagy nagyobb csoport – család, vidék, etnikum, nemzet – nyelvezetére, vagy megtalálható ugyanezen csoportok ideológiájában, a folyamat dinamikája alapvetően interszjektív.

Ez az univerzális emberi igény az autonómia és az anonimitás közötti bonyolult egyensúlyra számtalan formában bukkan elénk a világ minden részén. Ugyanez fejeződik ki az emberi jogok deklarációjában, valamint a mítoszok, történetek, közmondások, hétköznapi ismeretek formuláiban is. A részvétel és a kívülállás igénye nemcsak az egyes személyek kapcsolatát irányítja, hanem az emberek és a szimbólumok, az egyének és a dolgok viszonyát egyaránt.

Jackson egzisztencialista antropológiai elméletének jellemzésekor Lévi-Strauss antropológiáról alkotott felfogásához (mely szerint ez nem más, mint kapcsolatok általános elmélete) és strukturalista szemléletéhez nyúl vissza. Bármilyen *univerzális* kijelentés ugyanis csak strukturálisan, szintaktikailag hozható létre, és nem szemantikailag. A tartalom óhatatlanul kulturálisan, tehát partikulárisan kötött (209. p.). Ahhoz azonban, hogy ez a strukturális leírás ne szakadjon el teljes mértékben az élményektől, tapasztalatoktól, az elemei között ott kell szerepelniük a személyeknek, dolgoknak és fogalmaknak egyaránt. Jackson éppen ezért nem tartja alkalmasnak az egyéni viselkedés kognitivistá leírását, bármennyire figyelembe veszi ez az egyéni ismereteket, motivációkat vagy a gondolkodás struktúráját (207. p.). A kognitív elemzés csupán a viselkedés kulturális nyersanyagát vagy az *ezek között* meglévő relációkat képes megragadni, és nem az egyén és mások között kialakuló dinamikus kapcsolatot az állandóan változó kontextusokban (112. p.). Ennek vizsgálatához radikálisan empirikus módszerekre van szükség: a gesztusok, érzelmek, ötletek, gondolatok, döntések vizsgálatára. Itt érhető igazán tetten Jackson álláspontja az interpretatív antropológiával (*à la* Geertz) kapcsolatban. Azzal, hogy Geertz és követői az „ok” terminust a „jelentéssel” helyettesítették a hermeneutika segítségével, nem értek el mást, mint a tudomány és a művészet, irodalom közötti határvonal elmosását. Mindez pedig egyszerre bátorította a rossz tudomány és a rossz művészet gyakorlását (Jackson 1989:177).

Jackson tudatosan kerüli a szakmai zsargonnal, terminológiával való játékot. Mivel – mint láttuk – másokhoz és másokkal való viszonyunkat tartja a társadalmi élet legmeghatározóbb és egyben univerzális vonásának, ennek a relációnak az elméleti tisztázása nem igényel többet néhány oldalnál és 2-3 terminusnál. Ugyancsak csalódnunk kell, ha a „kultúra” vagy a „társadalom” fogalmaival való iszapbirkózásra számítunk az új elméletével való ismerkedés közben. A „kultúra” terminus Jackson könyvében összesen hat alkalommal bukkan elő. Ilyen esetekben sem magyarázatának központi, elméleti fogal-

maként. A „kultúra” Jacksonnál nem több és nem is kevesebb, mint a pszichikai minták összessége (16. p.), a különböző szituációk kezelésének és az ezekben való innováció, szabadság eredménye (29. p.). A kultúra így egyszerre nyersanyag és produktum, olyan forrás, melyet felhasználunk interszubjektív viselkedésünk során, és korlát, mely az egyének szabadságának mértékét határozza meg (153. p.). Ha a társadalmi csoportok és intézmények makronyelvezetét lebontjuk, rávetítjük az átélt személyközi kapcsolatok mezejére, sokkal jobban láthatjuk, hogy a kulturális formák milyen szerepet játszanak, hogyan kapcsolódnak a társadalmi interakciókhoz, interszubjektív tapasztalatokhoz ahelyett, hogy teljes mértékben meghatároznák vagy irányítanák ezeket. Jackson mellett érvel meggyőzően, hogy az ontologizált kulturális kategóriák, mint „hiedelem”, „művészet”, „mítosz”, „rokonság” stb., nem magyarázó erejűek, pusztán – és gyakran öncélú – osztályozásra alkalmasak (154. p.). Az interszubjektív viselkedés magyarázatához nem nyújt túl sokat, ha tudjuk, honnan származik vagy mit „jelent” egy-egy hiedelem. Az antropológiai elemzés lényege ezzel szemben annak vizsgálata, hogyan használják az idesorolható dolgokat az emberek, mit kezdenek velük különböző helyzetekben. A *jelentés* így nem kezelhető absztrakt kulturális rendszerként, hanem a változó egzisztenciális szituációkhoz kötődik, melyek csak részben határozhatók meg kulturális vagy történeti előzményekből. Hasonlóan, az identitás sem értelmezhető tisztán kulturális vagy politikai fogalmakkal, hanem az egzisztenciális választások terminusaiiban. Jackson számos esetet ismertet, mikor éppen interszubjektív kapcsolataink révén vagyunk képesek túllépni lokális identitásainkon. E kapcsolatok elmaradása, távol tartása vagy a tőlük való félelem az oka a rasszizmus és az agresszió kialakulásának. Ekkor ugyanis az absztrakt fogalmak önálló életet kezdenek élni, a szubjektumból hamar objektum lesz, megszűnik a jelentősége a szemünkben (202. p.). Mások ember voltának megtagadása ugyanakkor visszahat a tagadóra is: önmagával, a saját szubjektumával való viszonyra.

A *Minima Ethnographica* válaszában lényege a vázolt, interszubjektivitáson alapuló elméleti keretnek a hétköznapi eseteírásokra, megfigyelésekre való alkalmazhatóságában rejlik. És ebben Jackson kiapadhatatlan. Mítoszokat, szokásokat, történeteket, eseményeket, cselekvéseket elemez a társadalmi interakció szemszögéből, és mindegyikben találni jó néhány olyan magyarázatot, mely korántsem tűnik közhelynek, magától értődőnek.

Jackson a jó tudomány mellett jó művészetet is művel. Több verses-, és novelláskötete jelent meg. Mindez érződik a *Minima Ethnographica* nyelvezetén is, mely helyenként szinte költői. Nem vádolható a könyv felépítése, tagolása sem konvencionalitással. A harminc kisebb szakasz öt nagy fejezetre tagolódik. Ezek a következők: Bevezető, Visszatérések, Kitérések, Próbák, Itt/Most (*Preamble, Returns, Digressions, Assays, Here/Now*). A Bevezető és az Itt/Most fejezetekben foglalkozik elméleti pozíciója kifejtésével, azonban ezekben sem szakad el a konkrét tapasztalataira való hivatkozásoktól. A második fejezetben afrikai példáit elemzi az interszubjektivitást középpontba helyező modellje segítségével. A harmadik fejezetben, a Kitérésekben Jackson Afrikából eljut Új-Guineába, majd az Egyesült Államokba az Első Találkozás (*First Contact*) alfejezetben. Bár Jackson nem híve az autobiográf antropológiának, úgy véli, a saját tapasztalatai Amerikába való átköltözésekor jó példái az idegennel való első találkozásnak. Hasonlóan, a terpmunka közbeni megfigyeléseinek a bemutatásakor is csak abban az esetben számol

be saját viselkedéséről, élményeiről, ha úgy érzi, ezek alapvetően meghatározták az ott élőkkel való kapcsolatát, az ő viselkedésüknek a megértését, valamint maguknak a megfigyeléseknek, interszubjektív viszonyoknak és a megértésnek az időbeliségét.

IRODALOM

JACKSON, MICHAEL

1989 Paths towards a Clearing: Radical Empiricism and Ethnographic Inquiry. African Systems of Thought. Bloomington: Indiana University Press.